

УДК 711

О.В. Гнезділова

РЕГУЛЯРНИЙ ЛАНДШАФТ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД

Коли Ленотр, архітектор Версальського парку – найяскравішої перлини садів регулярного планування – доповідав Людовіку XIV про плани майбутнього саду, після кожної нової деталі король захоплено проголошував: “Я подарую Вам за це 20 тисяч ліврів!”. В якийсь момент Ленотр вимушений був перервати його словами: “Зупиніться, государю, якщо так будете продовжувати, я Вас розорю!” [1]. Ось так високо цінилися талановиті архітектурні рішення, і серед них, в ландшафті. Але при цьому в ті часи на тисячі приміщень Версаля і сотні гектарів його парку не було жодного туалету; придворні та знать не милися місяцями – це було неприйнятно, а найкращими інтимними подарунками для коханої була чесальна паличка, прикрашена діамантами, або вишукана блохоловочка з золота...

СТИЛЬ ЯК ФАКТ

В архітектурі взагалі, як і в ландшафтній зокрема, не існує ні пейзажного, ні регулярного, ні французького, ні англійського, ні італійського стилів. Існують великі історичні стилі, характерні для розвитку архітектури протягом багатовікової історії: Античний, Романський, Готичний, Відродження, Бароко, Класицизм, Романтизм, Модерн і т.д. Те, що часто називають стилями: природним, вільним, пейзажним, натуральним, регулярним, формальним, - це є особливості. Але не стильові, а особливості планувального прийому.

Стиль – це загальнокультурне поняття, яке ґрунтується на всій парадигмі знань епохи, і визначає все, що було характерним для епохи – чим люди жили, який мали вигляд, як думали, як сприймали світ, що читали, яку музику слухали, які вірші складали, що їли, який одяг носили. І, звичайно, в якому середовищі жили, як формували світогляд, який втілювали в просторі, містобудівних рішеннях, будівлях, спорудах, інтер'єрах та садах – перетвореному природному середовищі.

Ще на повсякденному рівні говорять: “російський” стиль, “японський”, “французький”, “англійський” стилі. В архітектурі таких стилів не існує. Принципово тут можна говорити тільки про стилістичні характеристики. Але стилістика це не стиль. Тому зараз методично неправильно особливості планувальних прийомів називати стилями, хоча саме так вони згадуються в старовинних виданнях з історії садово-паркового мистецтва, присвячених описові розвитку видів садово-паркових об'єктів в історичній ретроспективі, і таких, що не ставили за мету виявлення методичних принципів архітектурно-планувальної організації цих об'єктів. Ці принципи, стосовно до нового етапу

розвитку, були сформульовані значно пізніше. Тому згадування про пейзажний або регулярний “стилі”, що допускаються неспеціалістами, виглядають, принаймні, дивно в устах людей і на сторінках видань, що претендують на професійний рівень.

В ландшафтній архітектурі існують два основних, принципових планувальних прийоми: вільний (він же пейзажний) і регулярний (він же формальний), які пройшли через всі великі історичні архітектурні стилі, починаючи від античності, закінчуючи модерном і сучасною архітектурою, які привнесли свої яскраві, неповторні риси та особливості в кожний із цих стилів.

Принципова різниця між цими прийомами з позиції організації простору полягає в тому, що регулярний прийом оснований на принципах геометрії, а вільний – на повному підкоренні природному середовищу.

РЕГУЛЯРНІ САДИ В ІСТОРІЇ

Розвиток великих історичних архітектурних стилів в Європі за періодизацією відрізняється на століття в різних країнах.

В античному саду регулярний прийом зустрічався рідше, в основному, в плодкових садах, городах, у внутрішніх дворах будинків. Греки, по-дитячому відкриті, чисті та наївні, не перетворювали природу в своєму світорозумінні і сприймали її натуральною у всіх своїх проявах, схилившись перед нею, населяючи її яскравими суперечливими божествами: і добрими, і підступними вершителями долі. Священні гаї, гаї при храмах як обителі богів, при гімнасіях були, в основному, вільними в плануванні.

В римській архітектурі регулярний планувальний прийом організації саду зустрічається частіше. Яскраво його ілюструє Вілла Адріана, яка вважається найкращим прикладом регулярного античного ландшафту. Вона знаходиться в Тиволи поблизу Риму, де жив римський імператор Гелій Адріан при кінці свого правління. Її будівництво почалося в 118 році нової ери й продовжувалося 20 років. Територія вілли займала простір в 10 км². Весь комплекс є плодом творчої думки Адріана, втіленням його мрії про ідеальне місто. Адріан був талановитим керівником та мандрівником, захоплювався архітектурою, любив мистецтво. Всі його різнобічні риси характеру були втілені в "його" віллі. За словами біографа, на території вілли відтворені найбільше уподобані Адріаном під час мандрівок місця: Ліцей, Академія, Пританей, Каноп, Пойкіл, Темпейська долина та навіть царство Аїда в мініатюрі. Історики твердять, що Адріан особисто розробляв проект, створив архітектурні ескізи будівель і старанно слідкував за ходом робіт.

Особливість регулярного прийому в античному саду – абсолютна простота і ясність побудови простору. Нескінченна гармонія поєднання прямих та

циркульних ліній, прямих кутів, чистота композиції, повна відсутність химерності.

Релігійний світогляд визначав дух всієї епохи романського та готичного стилів. Тут регулярний планувальний прийом знаходимо в садах при монастирях, в виноградниках, аптечних садах, садах в середині замків, декоративних городах. Ці сади, невеликі за площею, характерні чіткою, може, навіть зайвою геометричністю планувальних елементів і простотою. Але не тою античною розкованою простотою та щирою чистотою, а простотою яку точніше назвати невігадливістю. При малому масштабі вони були дуже декоративні та органічні до оточення, знаходячись в обмеженому середовищі замків та монастирів. За їхніми границями ми, як правило, не знаходимо регулярних садів, крім ботанічних садів столиць Карла Великого, плодкових садів, виноградників та квітників. В готичному саду з'являється лабіринт – закритий густими насадженнями простір з складним, заплутаним геометричним планом як символічне відображення внутрішньої боротьби і суперечностей в душі, ненаверненої до християнства.

Регулярний планувальний прийом садів Відродження – нагадування про античний сад римського періоду. Нова епоха проголосила нові цінності людини з його новим поглядом на світ, його будову, красу землі та прославляння природи. Яскравим прикладом таких садів є італійські сади на активному рельєфі, симетрично сплановані та вишукано рукотворні: вілла Боргезе, вілла д'Есте, сади Боболі (рис. 1,2,3,4,5) [2]. Їх характеризують театральні ефекти в побудові простору, прикрашеного складними архітектурними декораціями.

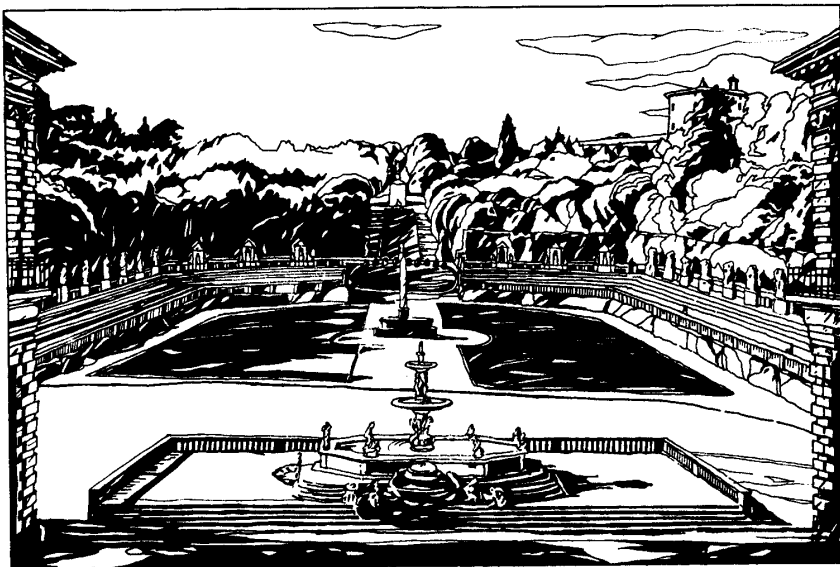

Рис. 1. Сади Боболі в Флоренції. Вид з палаццо Пітті

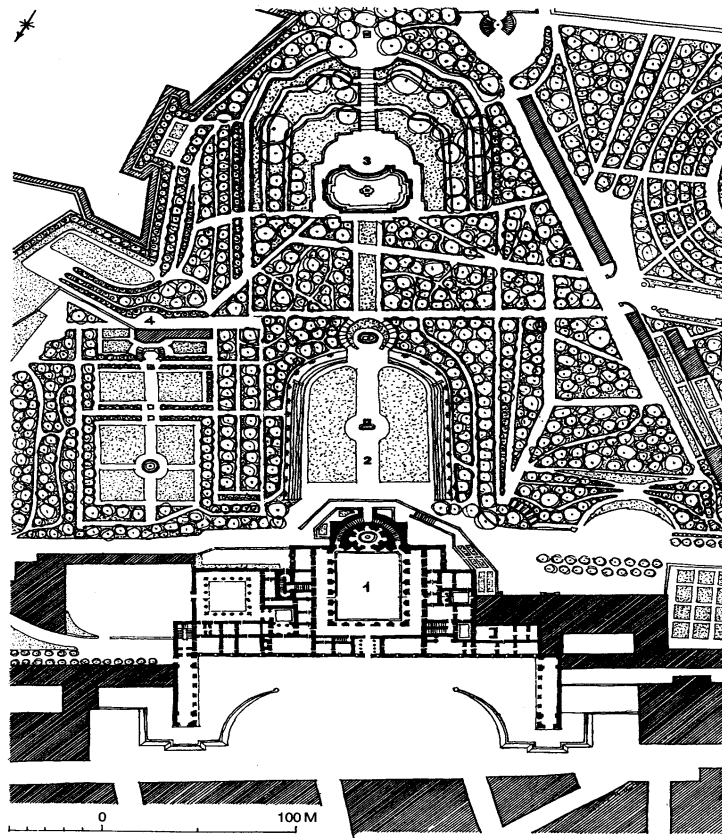

Рис. 2. Сади Боболі в Флоренції. План центральної частини, арх. Тріболі і Буонталенті 1550-1588 рр. 1- палаццо Пітті; 2 – амфітеатр; 3 – фонтан Нептуна; 4 – статуя Достатку; 5 – Бельведер

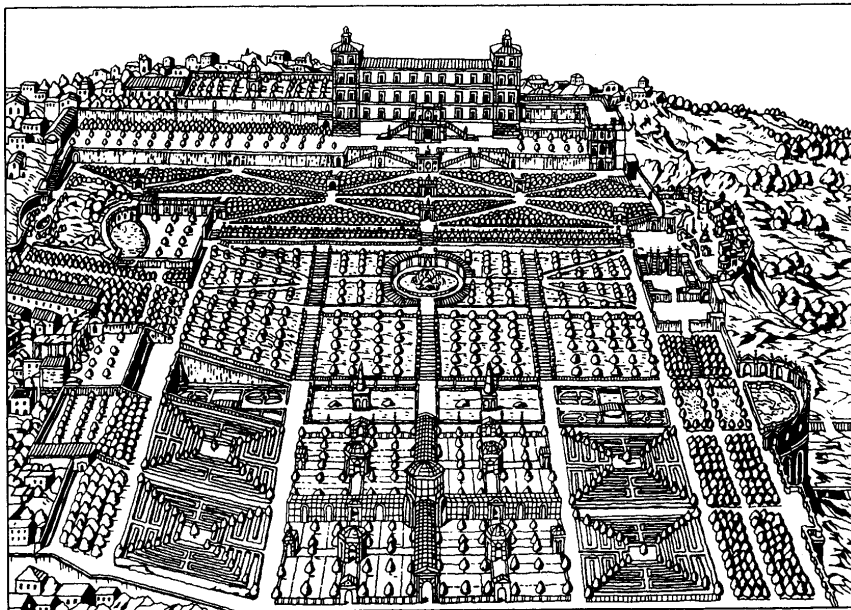

Рис. 3. Вілла д'Есте в Тіволі. З гравюри XVI століття, виконана художником Дюпераком

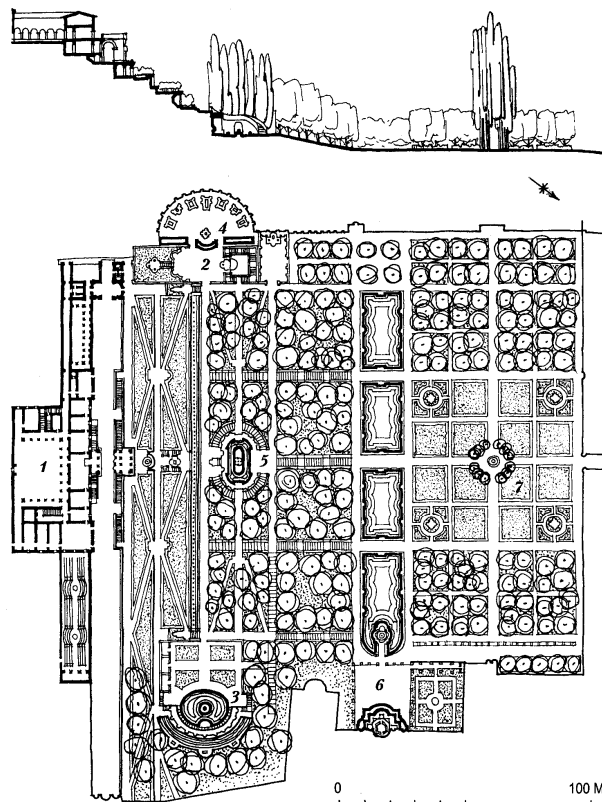

Рис. 4. Вілла д'Есте в Тіволі. План і розріз. Архітектор П. Лігоріо. 1550 р.

1 - будівля вілли; 2 алея Ста фонтанів; 3 - фонтан Овата (овальний фонтан); 4 - композиція «Тріумфуючий Рим» (статуя Мінерви, оточена мініатюрними зображеннями римських споруд); 5 - фонтан Драконів; 6 - фонтан «Водяний орган» і басейн водного партеру, що веде до нього; 7 - кільце старих кипарисів.

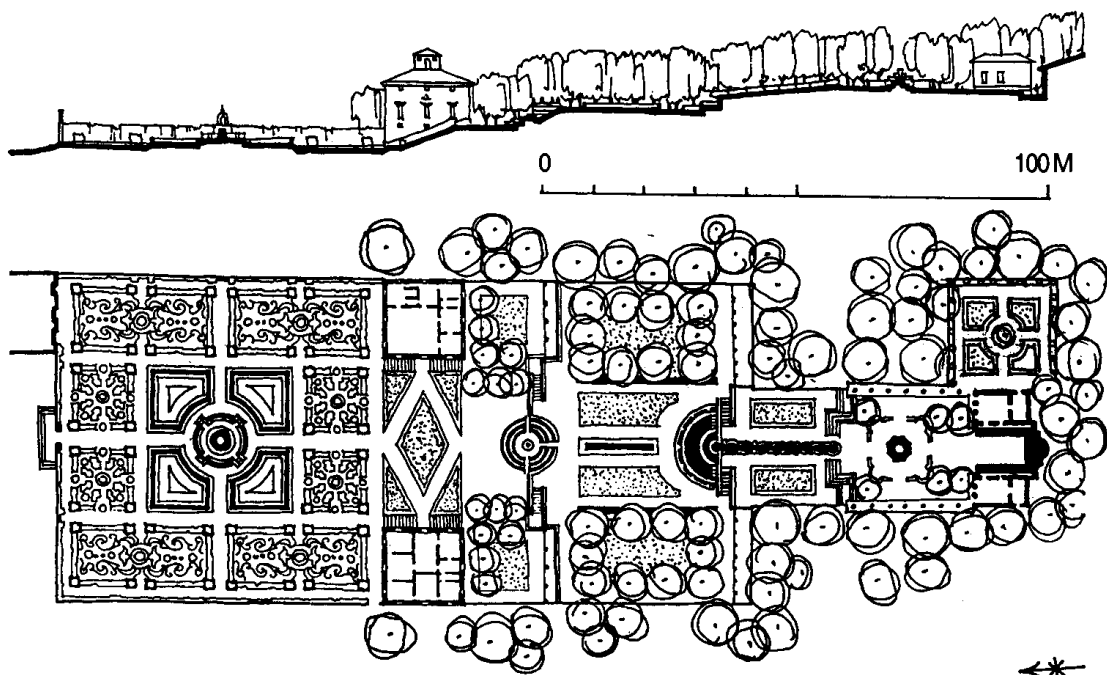

Рис. 5. Сад вілли Ланте. План і розріз. Архітектор Д. Віньола XVI ст

Регулярний сад епохи Бароко буває пишністю композиції, вишуканістю ліній, ошатністю форм, витіюватістю сюжету в побудові ландшафтного сценарію. Це продовження палацу під відкритим небом: з залами, театрами, амфітеатрами, балюстрадами, відкритими широкими яскравими партерами, розкішними водоймами та фонтанами.

Найбільшого блиску, гостроти, яскравості регулярний планувальний прийом досяг у великих творіннях геніального Анре Ленотра (рис. 6) [2]. Серед них, можливо, найяскравішим є Версаль, за який Ленотру пожиттєво віддавались королівські почесті. Палацово-парковий комплекс Версаль - велична королівська резиденція і класичний, кращий приклад регулярного планування саду. До складу Версалью входить палац, що витягнувся в довжину більше ніж на 500 м, і величезний парк. В 1661 р. архітектори Ленотр і Лево отримали замовлення від Людовіка XIV, Короля-Сонця на проектування грандіозного палацу і парку поруч з Версалем, маленьким містечком поблизу Парижу. Через сім років тут, на місці саду Людовіка XIII на площі біля 100 га виник гігантський садово-парковий комплекс. На болотистій місцевості було зроблено руками все, включаючи перепади рельєфу, водойми, будівлі і грандіозні посадки рослин. Трьохпроменева композиція парку – не просто архітектурний прийом, але і певний символ. Алеї променями розходяться від площі «сонячного» бога Аполлона, свого роду іпостасі Людовіка XIV. Версаль розвивається зі сходу на захід, і в ранкові та вечірні години сонце відбивається в рівній гладіні водойми – в цей час можна побачити знамениту «золоту вісь» Версалья (рис. 7,8) [2].

Весь простір Версальського парку побудований на геометрії, але не на геометрії як принципі побудови, а на геометрії як принципі перетворення світу, перетворення розуміння людей епохи. Вид величезних відкритих просторів зміненої природи в масштабах, неймовірних для того часу, уже в підсвідомості визивав поневолення. Це було явною демонстрацією того, що може зробити Король-Сонце з природою, з людьми, втілення ідеї абсолютної влади над світом, над долями, над природою. Кілометри версальської вісі наповнені найрозкішнішими сюжетами філософії оточуючого світу; зображенням боротьби в просторі стихій води, землі, повітря як втілення ідеї, вирішеної неймовірно масштабно, розкуто та велично.

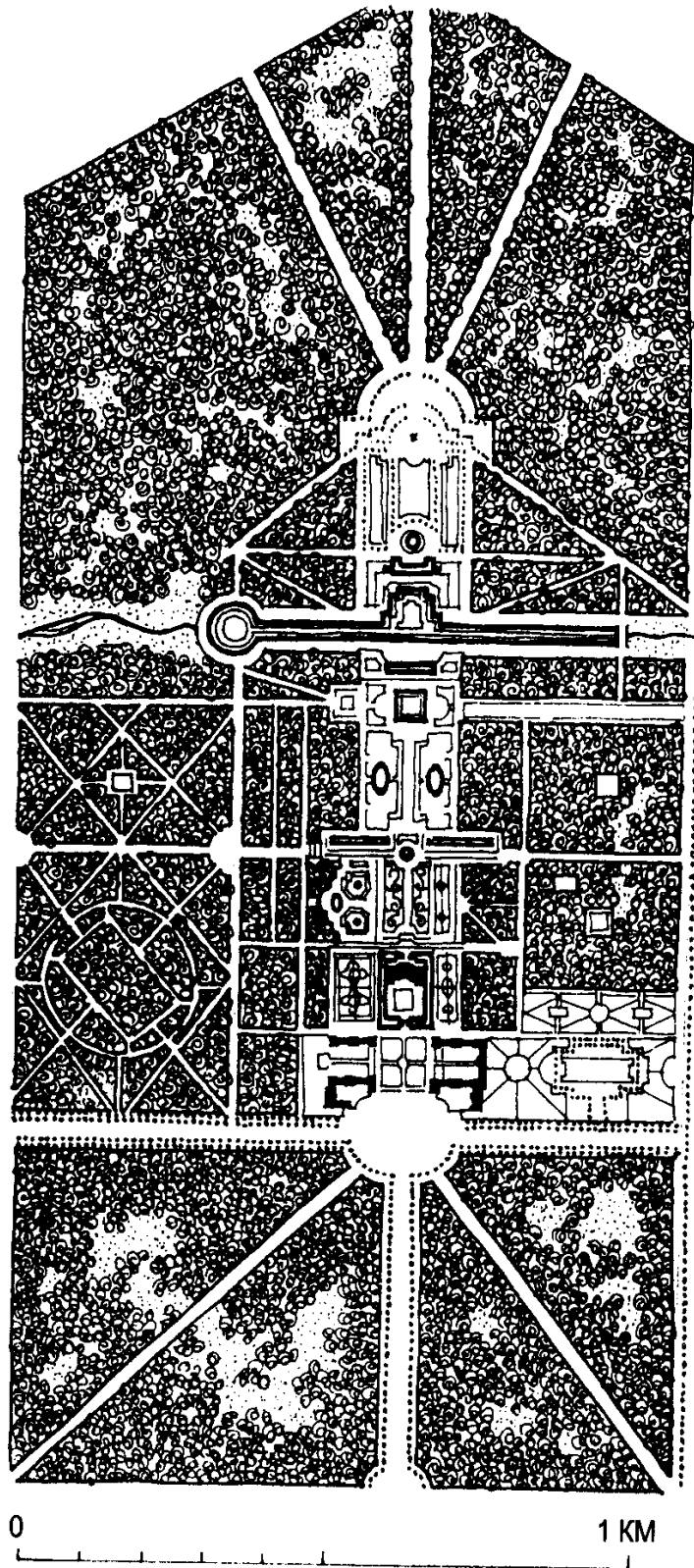

Рис. 6. Во-ле-Віконт. Генеральний план. А. Ленотр. Арх. Л. Лєво, Ш. Лєбрєн, 1656 р.

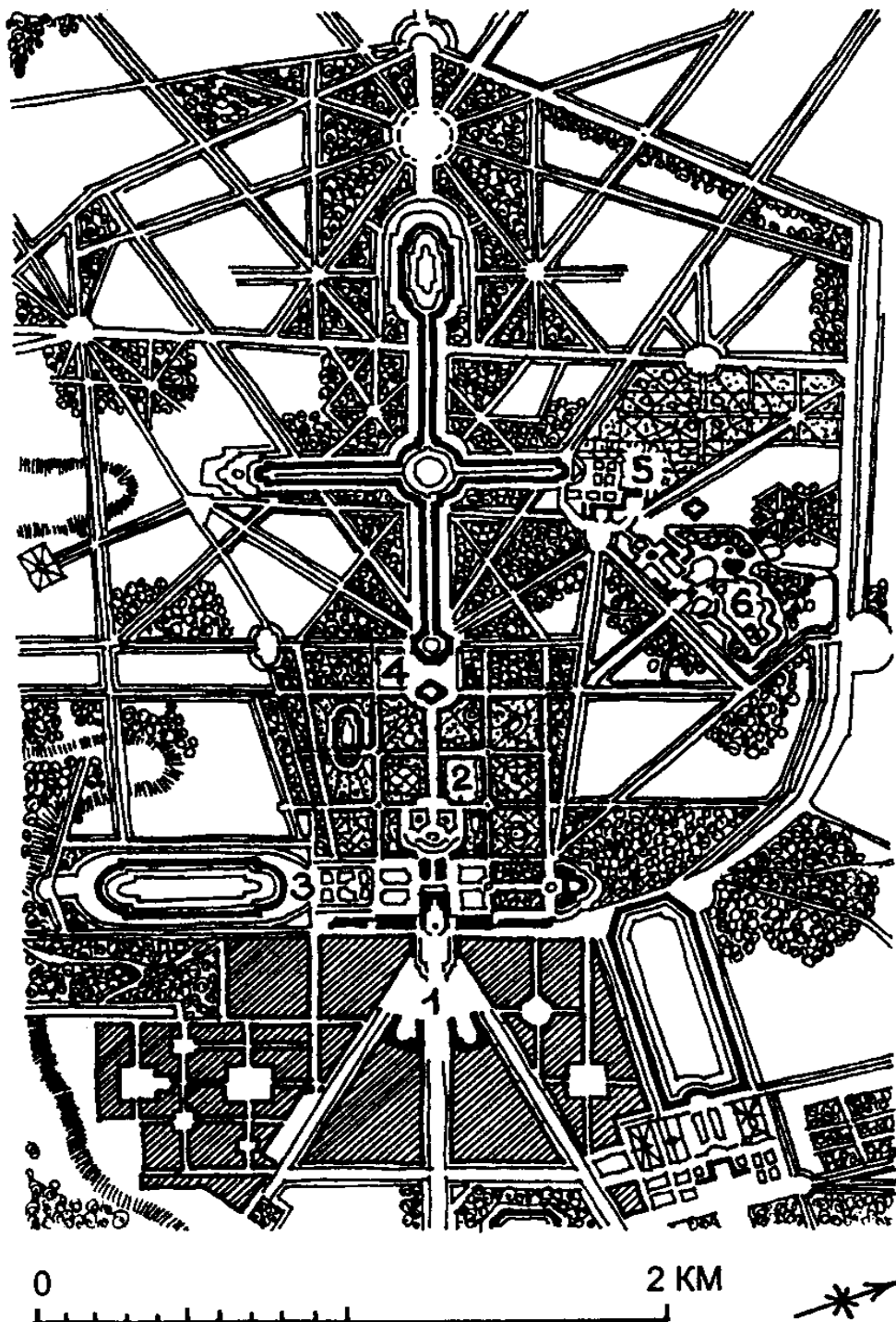

Рис. 7. Версаль. Схема генерального плану. А. Ленотр. Арх. Л. Лево, Ш. Лебрен, А. Монстр 1660 - 1700 р.

1 – площа армії і почесні Двори; 2 – центральні портери і боскети; 3 – оранжерея і озеро Швейцарії; 4 – басейн Аполлона і Великий канал; 5 – Великий Трианон; 6 – Малий Трианон

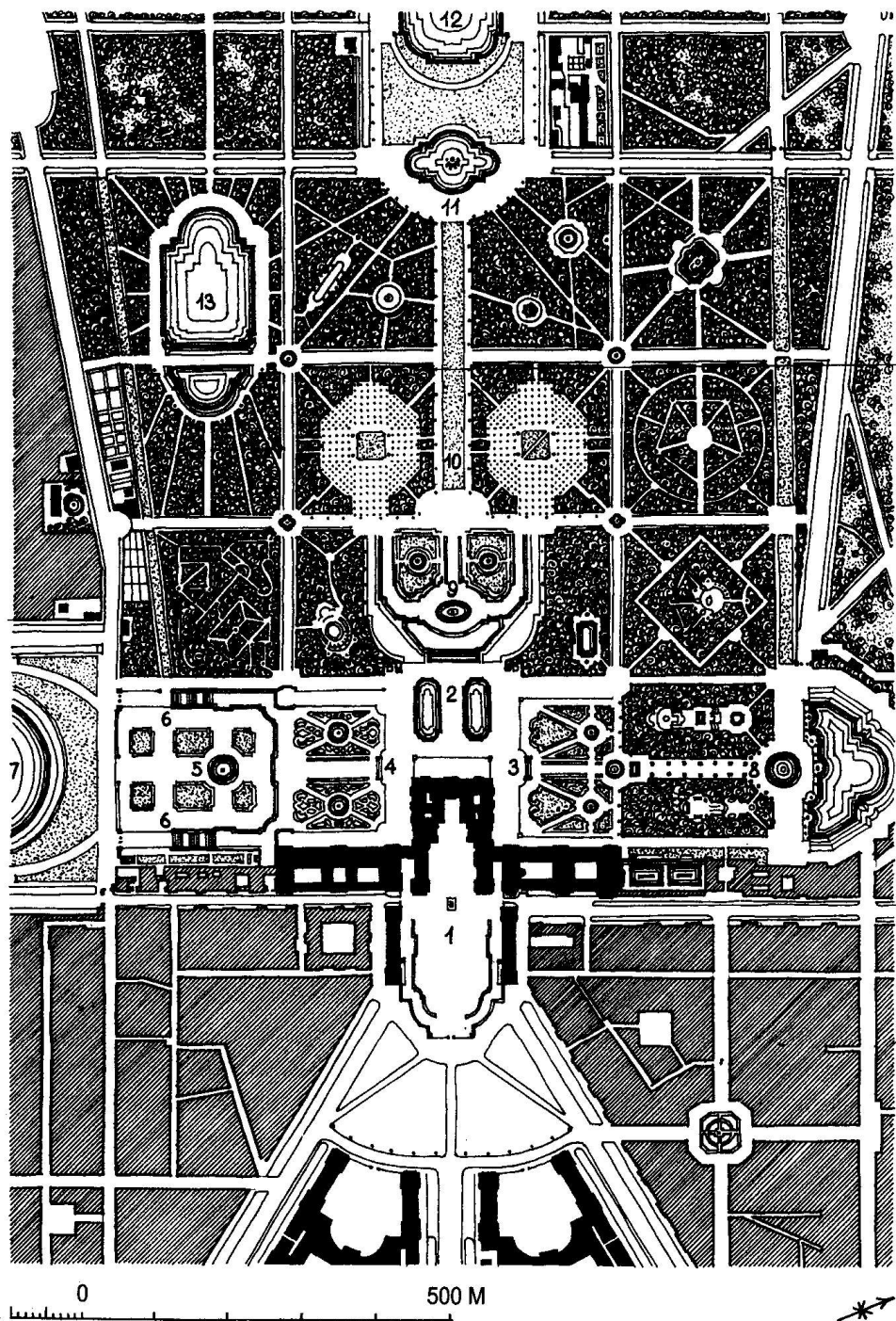

Рис. 8. Версаль. План центральної частини ансамблю.

1 – парадні двори; 2 – водні зеркала; 3 – північний партер; 4 – південний партер; 5 – оранжерейний партер; 6 – схили «ста сходинок»; 7 – озеро Швейцарців; 8 – алея дітей і басейн Нептуна; 9 – фонтан Латони; 10 – Зелений килим; 11 – Басейн Аполлона; 12 – початок Великого каналу; 13 – Королівський став

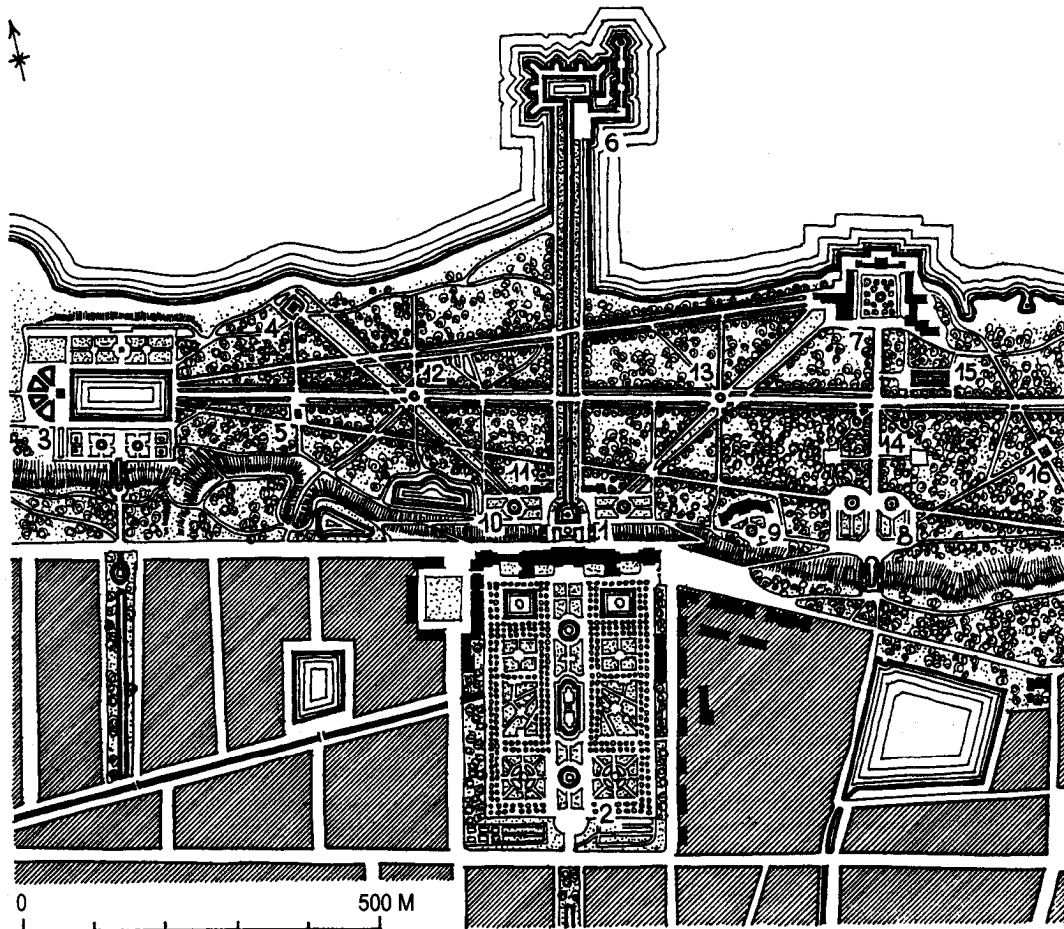

Рис. 9. Петергоф. План Верхнього і Нижнього садів

1. Фонтани Верхнього саду (з півдня на північ): Межерозумний; Нептун; Квадратний; Великий палац з Великим каскадом і фонтаном Самсон; 2 – Великий (Самсонівський) канал; 3 – Марлі з Золотим каскадом і з Менажерними фонтанами; 4 – Ермітаж; 5 – Левовий каскад; 6 – гавань; 7 – Монплезір з фонтанами Корона і Клоші; 8 – Руїнний каскад (Шахова гора) з Римськими фонтанами; 9 – оранжерея з фонтаном Тритон; фонтани Нижнього саду: 10 – Італійські, 11 – Фаворитний, 12 – Єва, 13 – Адам, 14 – Грибок і Дубок, 15 – Сонце, 16 – Піраміда

Найяскравішим прикладом ландшафту Бароко в умовах півночі Європи є Петергоф. Задум створення замиської резиденції, яка за своєю розкішшю не поступалася б французькому Версалю, виник у Петра I в 1714 році. Малюнки царя, що збереглися, його укази і відмітки на документах дозволяють стверджувати, що загальна концепція планування ансамблю, а інколи і детальна розробка окремих планувальних елементів, окремих будівель, споруд і фонтанів належить самому засновнику Петербурга. Темпи, якими зводилась резиденція, вражають і дивують. В серпні 1723 року відбулося урочисте

відкриття Петергофа (Петергоф в перекладі з голландського – Двір Петра). На цей час був спланований Нижній парк, проритий Морський канал, діяла частина фонтанів, були опоряджені верхні палати, побудовані Монплезір, Марлі, майже готовий Ермітаж, більше 20 дерев'яних галерей і павільйонів, різноманітні трельяжі та декоративні огорожі (рис. 9) [2].

Петергоф створювався як образне втілення ідеї величі нової морської держави – Росії. Вся його планувальна структура та її елементи глибоко символічні. Тут, як ніде в світі в садово-парковому мистецтві, представлена грандіозна гра з водою у просторі - канали, фонтани, водоспади – у всій красі і величі вода, як жива, яка символізує серце, що б'ється, нової могутньої держави.

Сади Рококо – це у вищому прояві декоративність, пишність, вишуканість, витіюватість, примхливість та повна театральна ілюзорність архітектурного середовища, створеного людиною. Вони є втіленням стилю, який візуально змінює, розриває, перевертає простір.

Класицизм, який прийшов на зміну Бароко та Рококо, був зумовлений новим способом мислення, новою естетикою суспільства, що зароджувалось. Біля його витоків стояли натурфілософські ідеї, ідеалізація античності, вплив східних культур. В ландшафтній архітектурі він тісно стикається з романтизмом в його прагненні до ідеалізації живої природи. Нова естетика втілилась у вільній композиції нових садів і парків, де регулярні планувальні елементи стали тільки фрагментами.

Регулярний сад епох Класицизму і Романтизму займає дуже скромне за площею, але часто центральне місце: перед палацом, як фойє, як вітальня під відкритим небом. Він уже не вражає монументальними масштабами регулярного саду минулих епох. Це вже невелика територія як дань традиції та увертюра в сприйнятті грандіозних композиційних подій ландшафтного сценарію вільних планів. Регулярний сад Романтизму характеризує загадковий, вишуканий рисунок. Але це не підкорення природного простору в геометрії, як в минулі епохи. Це камерний простір. Вишукане середовище з легким романтичним нальотом покинутості, мелодійності простору, комфорту, - чого не було в садах минулих епох. Типовим прикладом романтичного регулярного саду можна назвати дворик перед Алупкінським палацом зі сторони моря: з партером, на якому царює вишуканий фонтан.

Архітектурний стиль другої половини XIX століття, який часто називають еkleктичним, в плануванні регулярного саду характеризується продовженням тенденцій регулярного романтичного саду з використанням, запозиченням цитат із садів минулих епох, чим, власне, й відрізняється принципово архітектура цього періоду.

Останній великий історичний архітектурний стиль на зламі XIX-XX століть – Модерн (який ще називали Арт-Нуово) мало представлений регулярними садами. Вони вишуканим декоративним планом розкриваються перед будівлями, залишаючись тільки фрагментом великого вільно спланованого простору.

РЕГУЛЯРНИЙ САД СЬОГОДНІ

Регулярні сади, створені в середині XX століття, по композиційному замислу, декоративності форм і гармонії просторів не можна порівнювати з величними садами минулого. Вони їм безнадійно поступаються, не маючи яскраво виражених характеристик. Це, можливо, відображає дух епохи, що роздирається сумнівами, агресією людини по відношенню до природи, один до одного, відсутністю гармонії в душі та в світі. Убогість більшості сучасних садів, особливо в садибах наших співвітчизників, грубість планування, повна відсутність гармонії в композиції є яскравою ілюстрацією того соціального запиту, на який завжди знаходить відповідь архітектура.

Регулярне планування в міських садах і парках, створених в новий час, за естетичними характеристиками якщо не досконалі, то прийнятні, будучи фрагментом вільно спланованих ландшафтів.

Регулярний сад віддзеркалив віковичну ідею про упорядкування Світу, відобразив мрію про досконалий Світ і в кожен історичну епоху є прикладом того, як люди представляють собі “ідеально вибудований Світ”, “Парадиз”.

Література

1. Курбатов В.Я. Всеобщая история ландшафтного искусства. Сады и парки мира. – М.: ЭКСМО, 2007. – С. 164.
2. Ожегов С.С. История ландшафтной архитектуры: Учеб. для вузов. – М.: Архитектура – С, 2004. – 232 с.

Анотація

В статті розглянуто історичну ретроспективу регулярного планування в ландшафті, виявлені особливості організації його просторів в різних історичних стилях.

Аннотация

В статье рассмотрена историческая ретроспектива развития регулярной планировки в ландшафте, выявлены особенности организации его пространств в различных исторических стилях.